

Boekbesprekingen

Huisman, M., *Item nonresponse: Occurrence, causes, and imputation of missing answers to test items*

Dissertatie Universiteit van Groningen.
Handelsuitgave: DSWO-press, 1999, 185 pp.
ISBN 90 901 2358 X

Op 4 februari 1999 promoveerde Mark Huisman op een proefschrift getiteld: 'Item nonresponse: occurrence, causes, and imputation of missing answers to test items'. Hierin geeft de auteur een uitstekend overzicht van de huidige stand van zaken. Gelukkig voor de toegepaste onderzoeker is er ook een handelsuitgave van het proefschrift verschenen.

Het boek bevat vijf substantiële hoofdstukken, die ieder afzonderlijk als zelfstandig artikel gelezen kunnen worden. Hieraan is een korte introductie toegevoegd, en een heldere epiloog. Uiteraard ontbreekt een literatuurlijst en een subject index niet. Ten behoeve van de promotie zijn een titelblad, een Nederlandse samenvatting en een curriculum vitae toegevoegd.

Hoewel de titel door het gebruik van de psychologische termen 'test items' anders doet vermoeden, is het boek uitstekend geschikt voor de sociale wetenschapper in de meer brede zin van het woord. Slechts hoofdstuk 6 'Imputation of missing data with item response models' vereist enige psychometrische voorkennis. In dit hoofdstuk, geschreven samen met Ivo Molenaar, worden met behulp van

simulatie-onderzoek een aantal imputatietechnieken vergeleken, die alle gebaseerd zijn op een expliciet (IRT) meetmodel. De resultaten wijzen erop dat een imputatieprocedure gebaseerd op een item-response-model goed voldoet, maar ook de neiging heeft de kwaliteit van de schaal (bijvoorbeeld de interne consistentie) te overschatten. Een eenvoudige conclusie kan niet getrokken worden; veel hangt af van de lengte van de schaal, het aantal ontbrekende waarden, en de optredende missing data patronen. Hoofdstuk 6 brengt veel kennis samen en voegt daar nieuwe kennis aan toe. Dit hoofdstuk is aan te bevelen voor iedereen die in de statistische analysepraktijk te maken heeft met psychologische of onderwijskundige testen.

Hoofdstuk 5 'Imputation of missing item responses: Some simple techniques', zou verplichte kost moeten zijn voor iedereen die in de praktijk met datasets werkt. In dit hoofdstuk legt Huisman kort uit wat de problemen zijn met standaard gebruik van 'listwise deletion' en 'pairwise deletion', en bespreekt daarna een aantal relatief eenvoudige imputatietechnieken, zoals het vervangen van een ontbrekende waarde door het algemeen gemiddelde, of bij gebruik van een schaal met meerdere vragen door het persoonlijk schaalgemiddelde op de geobserveerde waarnemingen. Ook verschillende 'donor'-technieken zoals hot deck worden behandeld. Op basis van een simulatie-onderzoek concludeert Huisman dat in de meeste gevallen 'Corrected

Item Mean'-substitutie het best functioneert. Dit is een relatief eenvoudig uit te voeren procedure, maar alleen toepasbaar wanneer er sprake is van een schaal met meerdere vragen of items. In andere gevallen is men aangewezen op een goede donortechniek zoals 'nearest neighbor hot deck'.

Voor sociaal-wetenschappers die veel werken met vragenlijstonderzoek en interviews bevat dit boek een aantal interessante hoofdstukken. Met name hoofdstuk 4, geschreven in samenwerking met Hans van der Zouwen, bevat voor hen veel lezenswaardigs. In dit hoofdstuk, getiteld 'Item nonresponse in scale data from surveys: Types, determinants, and measures', worden achtereenvolgens de mogelijke bronnen van missing data in survey-onderzoek besproken, waarbij uitgebreid aandacht wordt geschonken aan het vraag-antwoordproces. Het sterke punt van dit hoofdstuk is dat de auteurs trachten het missing-data-mechanisme bloot te leggen. Zo bespreken zij voor ieder van de mogelijke bronnen het type missing data dat deze kunnen veroorzaken (Missing Completely At Random of te wel MCAR, Missing At Random of MAR, etcetera). Op deze begrippen, hun betekenis, en het bepalen van de (non) randomness van missing-data patronen wordt onder andere in hoofdstuk 2 'Missing data in behavioral science research: Investigation of a collection of data sets' nader ingegaan. Deze kennis is nodig om op een adequate manier in een later stadium de ontbrekende waarden te kunnen imputeren (hoofdstuk 5 en hoofdstuk 6).

Een goede leesvolgorde is dan ook om te beginnen met hoofdstuk 4 (types, determinants and measures), zich daarna te verdiepen in de (non) randomness van de mogelijke missing-data-patronen (hoofdstuk 2), om te besluiten met relatief eenvoudige imputatie-

technieken in hoofdstuk 5. Doordat ieder hoofdstuk zelfstandig te lezen is, kan dit zo verder enig bezwaar gedaan worden. Al naar gelang de specialistische belangstelling van de lezer, kan deze dan vervolgen met hoofdstuk 6, dat met name gericht is op testen en schalen en enige psychometrische voorkennis vereist (zie boven) of met hoofdstuk 3. Hoofdstuk 3 behandelt het herbenaderen van respondenten met ontbrekende waarden; dit hoofdstuk is geschreven in samenwerking met Boudien Krol en Eric van Sonderen. Beschreven wordt hoe respondenten opnieuw benaderd werden; hetzij per telefoon, hetzij met een schriftelijke vragenlijst, al naar gelang het aantal ontbrekende gegevens van de betreffende respondenten. Er werd niet alleen gevraagd om alsnog antwoord te geven op de overgeslagen vragen, maar er werd ook gevraagd naar redenen voor het ontbreken van gegevens. Door zo verkregen data werden grondig geanalyseerd, wat leidde tot de conclusie dat de overgrote meerderheid van de ontbrekende data niet voldeed aan de aanname 'missing (completely) at random'. Een verontrustende conclusie, omdat de meeste imputatietechnieken (én pairwise én listwise deletion) hiervan uitgaan. Huisman beveelt dan ook aan om, indien ook maar enigszins mogelijk, een follow-up-studie te doen onder een steekproef van respondenten met ontbrekende gegevens. Helaas is dit een kostbare zaak, die daardoor niet standaard implementeerbaar is als handwijze bij ontbrekende gegevens. Natuurlijk zijn er wel enige kanttekeningen bij dit boek te plaatsen. Zo richt de auteur zich voornamelijk op parametrische methoden voor multiple-item-schalen. Een vergelijkend overzicht van bijvoorbeeld de verschillende non-parametrische 'hot-deck'-methoden wordt nodig gemist. Onderzoekers, die geen of slechts een

enkele korte multiple-item-schaal gebruiken, bijvoorbeeld in omnibusenquêtes, zullen weinig bruikbare imputatietechnieken besproken zien. Toch kunnen ook zij hun voordeel doen met hoofdstuk 4 over survey-onderzoek. Mijns inziens had dit hoofdstuk zelfs wat uitgebreider gemogen. Nu ontbreekt een overzicht van methoden ter preventie van missing data, zoals het grondig uittesten van vragenlijsten met 'cognitive laboratory' technieken.

De kracht van het boek is dat ieder hoofdstuk afzonderlijk gelezen kan worden. Daardoor is er ook enige overlap in de hoofdstukken en worden kernbegrippen in ieder hoofdstuk herhaald. Wanneer men het hele boek leest kan dit een beetje te veel van het goede zijn. Maar in het algemeen kan enige herhaling geen kwaad. Wanneer men slechts een enkel hoofdstuk leest, is het enigszins onpraktisch dat de literatuurverwijzingen niet direct aan het einde van het betreffende hoofdstuk staan. Om begrijpelijke, praktische redenen is gekozen voor één lange literatuurlijst aan het einde van het boek. De subject index had naar mijn smaak wat gedetailleerder gemogen. Maar zoals gezegd, dit zijn slechts kanttekeningen. Mijns inziens is 'Item Nonresponse: Occurrence, Causes, and Imputation of Missing Answers to Test Items' een boek dat niet mag ontbreken in de handbibliotheek van ieder zichzelf respecterend sociaal-wetenschappelijk onderzoeksinstituut.

Edith D. de Leeuw
Methodika Amsterdam

Van Vroonhoven, L.,
Onderdrukking en ontwikkeling.
Op zoek naar een andere sociologie

Damon, 1998, 512 blz.
ISBN 90 5573 452 7

Onderdrukking en ontwikkeling is een opvallend boek. Opvallend door de structuur van de inhoud en door het uitgangspunt dat aan het werk ten grondslag ligt. De auteur gaat ervan uit dat ontwikkeling van grote, maar perifere bevolkingsgroepen in derdewereldlanden als Peru door een onderdrukkende maatschappij wordt tegengehouden en tegengegaan. Niets nieuws tot zover, maar Van Vroonhovens laatste hoofdstuk is gewijd aan de uiterste vorm van onderdrukking, de holocaust.

Het boek als geheel lijkt de weerslag van in de jaren zeventig en tachtig gegeven colleges waaraan vervolgens een door Zygmunt Bauman (*Modernity and the Holocaust*, 1989) geïnspireerd gedeelte, *Reacties*, is toegevoegd. Dat betekent dat tachtig procent van het werk gewijd is aan achtereenvolgens een deel Theorie, waarin vooral ongelijke ruil en onderdrukkingsmechanismen centraal staan, dan een deel Processen en tot slot een deel Mensen. In deze laatste twee delen geeft de schrijver vooral een overzicht van de ontwikkeling van het Peruaanse platteland, de organisatie van overheersende hacienda-eigenaren, de uitbuiting en armoede van de kleine boeren en de zin van vormingsprojecten voor deze laatste categorie. Hij vertelt en beschrijft dat alles met kennis van zaken, maar een lezer die enigszins met de ontwikkelings-sociologische literatuur van de jaren tachtig vertrouwd is hoeft niet op verrassingen te rekenen en zou met wat minder pagina's ook tevreden kunnen zijn. Dat

wordt trouwens al eerder duidelijk, in het deel Theorie, dat een weergave bevat van de dependencia-theorieën, met de structuralistische imperialisme-theorie van Johan Galtung als zwaartepunt. Ongetwijfeld nuttig voor studenten van tegenwoordig, die deze zienswijze niet meer met de paplepel ingegoten krijgen en zich wellicht met enige verbazing zullen afvragen of de wereld een paar decennia geleden misschien simpeler, of op zijn minst overzichtelijker, was.

De vier structurele onderdrukkingmechanismen polarisatie, isolatie, (des)integratie en manipulatie worden aangevuld door drie culturele mechanismen, te weten monopolisering van informatie, sanctionering middels een rechtsorde en indoctrinatie. Deze theoretische elementen worden toegepast op de Peruaanse maatschappij, waarbij zij dienen voor een analyse van de haciendas als onderdrukkingssystemen.

In de Inleiding maakt Van Vroonhoven al duidelijk dat hij zich grote zorgen maakt over de toekomst van de wereld, waarin religie en etnische of andere vormen van eigen identiteit de polariserende rol van economie en politiek (?) vervangen. Aan het slot van zijn werk gaat hij eerst en nog steeds aan de hand van de casus Peru in op 'verzet' tegen onderdrukking, waarna hij, aan de hand van de holocaust, 'aanpassing' als andere mogelijke vorm van reactie bespreekt. Op zich doet hij dit systematisch, door net als in het geval van de haciendas de vier structurele zowel als de drie culturele onderdrukkingmechanismen de revue te laten passeren. Of zijn conclusies juist zijn? De redeneertrant van de auteur is niet altijd even scherp. Zo constateert hij "De bureaucratische cultuur ziet de samenleving *immers* (cursive-ring DP) als object van beheersing, als een veld van problemen die moeten worden opgelost,

als een te snoeien tuin." (p. 445). Deze op Bauman geënte reïficerende uitspraak, waarin de bureaucratische cultuur als los van de maatschappij wordt gezien, zal niet iedere lezer ervan overtuigen dat rationaliteit tot de holocaust moet leiden. En valt de poging tot uitroeiing van de joden onder de uitspraak dat als de top de basis niet meer nodig heeft, noch als producent noch als consument, de basis uitgeroeid kan worden? (p. 126) Ja, de schrijver ziet de joden als een periferie die zich in een richting ontwikkelde die 'de moderne samenleving' niet welgevallig was (p. 407). Vandaar ook de vergelijking met Peru, een land dat 'voor de periferie van de wereld bij uitstek representatief' is (p. 18). Maar de manier van denken van Van Vroonhoven is wel eens meer wat cryptisch, bijvoorbeeld in de zin (die hij al een jaar of twintig geleden lanceerde en die ik hier met de schok van herkenning weer aantrof) "Omdat toppen de neiging hebben klein te zijn en beperkt van omvang te blijven, worden zij ook in de figuur klein en beperkt gehouden." (p. 98). De bibliografische verwijzingen bieden verrassingen als werk van Bartolomé de las Casas uit 1991; helaas wordt daar niet bij vermeld dat de oorspronkelijke verschijning ervan vele eeuwen terug plaatsvond (1552). Uit de jaren waarin de basis van *Onderdrukking en ontwikkeling* geconcipeerd werd ontbreekt belangrijk en bepalend werk van auteurs als Immanuel Wallerstein en Eric Wolf (diens *Europe and the People without History* uit 1982). In de jaren negentig is de schrijver kennelijk geen interessante literatuur meer tegengekomen; dat zou op zich tot het maken van enige kritische beschouwingen hebben mogen leiden. En kan een kenner van Peru die over het *Lichtend Pad* schrijft het werk van Hernan de Soto over *The Other Path* (1988) negeren? Zou Van Vroonhoven de

ideeën van De Soto als 'verzet' of als 'aanpassing' bestempelen? Maar de belangrijkste vraag waarmee de lezer blijft zitten is, waar die gezochte 'andere sociologie' uit de titel is gebleven.

Dick Papousek

Steg, L., Arnold M., Ras, M. en Van Velzen, E.

Maatschappelijke en individuele determinanten van autogebruik.

Toepassing van het model

Determinanten van milieurelevant consumentengedrag

Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau, 1997, 214 pp.

ISBN 90 5749 107 9

Het autogebruik mag zich verheugen in een groeiende publieke belangstelling. Politiek en beleid interesseren zich steeds meer voor de sociale processen rond het autogebruik en formuleren daarmee sociaal-wetenschappelijk relevante vragen. Toch zien de sociale wetenschappen de auto nog nauwelijks staan. Het Sociaal en Cultureel Planbureau lijkt deze handschoen te hebben opgepakt. Samen met het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne heeft het SCP geprobeerd het autogebruik te vangen in een conceptueel model, genaamd Determinanten van Milieurelevant Consumentengedrag (DMCG).

Het DMCG-model onderscheidt vier determinanten die het autogebruik meer of minder milieuvriendelijk kunnen doen worden:

- 1 aanbod (spoor- en autowegen);
- 2 mogelijkheden (inkomen, autobezit, rijbewijsbezit, tijd);
- 3 sociaal-culturele kenmerken (bevolkingsgroei, leeftijdsopbouw, geslacht, opleidingsniveau en huishoudsamenstelling);
- 4 beleid (ruimtelijk, economisch, fiscaal, mobiliteit).

Kortom: dit theoretische model beschrijft wat de autoconsument (v/m) kan en wat hij wil. Doel van de studie is te bekijken of het milieurelevant consumentengedrag zich in een model laat vatten. Daarnaast zijn de onderzoekers geïnteresseerd in de samenhang tussen de clusters van determinanten en feitelijke ontwikkelingen door de tijd (autoverkeer, -gebruik en -bezit, -beleid).

De onderzoekers laten zien dat over een periode 35 jaar (1960-1995) het aantal kilometers dat de Nederlanders gezamenlijk aflegden, is gestegen. Het eigen vervoer groeide met maar liefst 644%: van 23,2 miljard kilometer naar 149,6 miljard kilometer. De auto nam die groei praktisch geheel voor zijn rekening. Het gemiddeld aantal kilometers per auto nam wat af, doordat steeds meer mensen een auto hebben, maar die voornamelijk voor privé-doel-einden (vooral woon-werk verkeer) gebruiken. Het zakelijke autogebruik groeide wel in kilometers, maar niet als percentage. Het openbaar vervoer steeg van 18,8 naar 28,5 miljard kilometer (150%). Deze groei is voornamelijk toe te schrijven aan de trein. De Nederlandse bevolking groeide tussen 1960 en 1995 van 11,4 miljoen naar 15,4 miljoen (35%).

Terwijl het autowegennet fors groeide, werd het spoorwegennet juist kleiner. Het besteedbaar inkomen is gestegen, waardoor meer mensen zich een auto kunnen veroorloven. Hoger opgeleider zijn gemiddeld mobieler

dan lager opgeleiden. Het gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking stijgt nog steeds. Mede daardoor zal ook de (auto)mobiliteit blijven toenemen. Door de groeiende arbeidsparticipatie van vrouwen neemt ook hun (auto)mobiliteit toe.

Naast conclusies en aanbevelingen over beleid en verder onderzoek bespreken de auteurs enkele toekomstverkenningen van mobiliteit en autogebruik. De ene voorspelling spreekt van 109% groei tussen 1995 en 2020. Hierbij gaat het om een set van vooronderstellingen waarin individualisering, marktmechanisme, deregulering en economische groei overheersen. De andere voorspelling voorziet een groei van slechts 20% over dezelfde periode. Daarbij gaat het om een meer egalitair model waarin de nadruk ligt op sociale cohesie, solidariteit, participatie en zorg voor het milieu.

De studie is gebaseerd op secundaire analyse van een grote hoeveelheid reeds eerder verzameld materiaal. Dit levert leuke weetjes op, maar biedt weinig inzicht en verdieping. Door uitsluitend uit te gaan van bestaande gegevens ontbrak de mogelijkheid om voor dit onderwerp nadere vragen te stellen aan respondenten en bleef het zicht beperkt tot de vier tamelijk traditioneel geoperationaliseerde gedragsdeterminanten. De persoonlijke, sociale en culturele achtergronden van het autobezit en -gebruik blijven buiten beschouwing. De determinanten mogelijkheden en motivaties blijken vrijwel niets van de verschillen in autogebruik te verklaren. De enige determinant die iets lijkt te kunnen verklaren is die van de beschikbaarheid van de auto. Naarmate men meer over een auto kan beschikken, gebruikt men die ook meer. Voor de factoren die de determinant motivaties mogelijk beïnvloeden, verwijzen de auteurs naar behoeften en waarden, die niet in het onderzoeksmodel zijn opgenomen.

Het is jammer dat onderzoekers van juist het Sociaal en Cultureel Planbureau zich zo hebben beperkt tot de rationele-keuzetheorie om auto-consumentengedrag mee te bekijken. Alle genomen beleidsmaatregelen van de voorbije jaren waren gebaseerd op aannames zoals opgenomen in het DMCG-model. Die maatregelen hebben gefaald. Over het hoe en waarom van het schijnbaar onbeïnvloedbare gedrag van autobezitters en autogebruikers wordt de lezer in dit boek niets wijzer. Het SCP heeft een kans gemist om generatieve sociale mechanismen rond autogebruik aan te wijzen en inzichtelijk te maken. *Maatschappelijke en individuele determinanten van autogebruik* is daarnaast een houderig geschreven en tamelijk ontoegankelijk boek.

Jaap Timmer

Wesseling, H.W.M. en M.M.Otto,
Rationaliteiten van politiek en bestuur

Assen 1997, ISBN 9023232763

De gemeente Zwijndrecht maakt de laatste jaren een interessante ontwikkeling door, waarbij veranderingen in het gemeentebestuur een belangrijke rol spelen. In dit boek wordt beschreven hoe Zwijndrecht verandert van een bijna autonoom stadje in een middelgrote stad die deel uitmaakt van een complex grootstedelijk netwerk. Dat alleen al stelt het bestuur voor enorme problemen, waar nog bij komt dat de gemeente zoals alle overheden in het postmoderne Nederland wordt geconfronteerd met problemen van bestuurbaarheid en legitimiteit. Het gemeentebestuur probeert dan ook zijn strategie aan te passen. De schrijvers van

dit boek willen laten zien hoe die aangepaste strategie totstandgekomen is, waarbij een beeld ontstaat van 'een gemoderniseerde klassieke, democratische, politieke sturing'. Zij stellen dat het niet duidelijk is hoe de invulling daarvan zich verhoudt tot de democratisch institutionele structuur. Zij vragen zich vervolgens af welk organisatie-ontwerp past bij de geconstateerde maatschappelijke ontwikkelingen en de gekozen strategie van regio. Ook stellen zij de vraag aan de orde in hoeverre het in gemeenten gangbare concept van het beleids- en bestuursinstrumentarium een adequaat antwoord biedt. Ten slotte constateren zij dat dit instrumentarium niet volledig voldoet en wordt dan ook gezocht naar het gewenste samenstel van strategie, organisatie-ontwerp en competenties. Het boek is in de eerste plaats een casestudy, maar daarnaast ook een theoretische toetsing en een reflectie op de case. De opzet is aantrekkelijk, maar de uitwerking vond ik teleurstellend, althans vanuit een academisch standpunt.

Het boek is geschreven door iemand die zich 'politiek adviseur/gemeentesecretaris' (van Zwijndrecht) noemt en de mede-auteur heet een 'onafhankelijke organisatie-adviseur'. De tekst is onderhanden genomen door een eindredacteur ('lastig voor ons, maar een zegen voor de lezer' stellen de schrijvers, hetgeen het ergste doet vermoeden over de oorspronkelijke tekst. Het boek lijkt nog het meest op een uitgewerkte presentatie, inclusief alle sheets. Dat is op zich een prettige manier van kennisoverdracht, als het goed gebeurt. In dit opzicht kan de wetenschappelijke wereld nog wel iets leren van het organisatie-advieswezen. Dit boek toont evenwel aan dat het omgekeerde minstens zo waar is. De beschrijving van de casus is weinig systematisch, in zijn opeenstapeling van details vermoeiend, doorspekt met

waarde-oordelen waarbij niet altijd duidelijk is welk criterium wordt gehanteerd. Het taalgebruik lijkt op dat van de PR-afdeling. Uiteindelijk blijft de lezer zitten met een groot aantal stukjes waarvan hij mag aannemen dat zij stukjes zijn van een puzzel die hijzelf in elkaar mag zetten omdat de schrijver dat achterwege laat. De auteur van het meer theoretische deel helpt hem daarbij niet wezenlijk verder. Uiteindelijk blijkt vergroting van rationaliteit – opgevat als 'efficiënt, effectief, inzichtelijk en redelijk qua uitkomst, maar vooral redelijk in de ruime betekenis van legitiem en voorzien van een breed draagvlak' – neer te komen op een receptuur waarbij het de lezer niet duidelijk wordt wat de basis daarvan is en op welke kennis en inzichten zij is gebaseerd. Rest een aantal raadgevingen, verpakt in indrukwekkende schema's die de plaats van echte argumentatie evenwel niet kunnen vervangen en mij in ieder geval niet hebben kunnen overtuigen. Ik vind dat ontzettend jammer, want ik ben zeker niet de enige die behoefte heeft aan reflectie op genoemde problematiek. Maar zo hoeft het van mij niet.

Herman J. Aquina
Rijksuniversiteit Leiden

Broese van Groenou, M.I., Deeg, D.J.H., Knipscheer, C.P.M., Ligthart, G.J. (Red.), *VU-Visies op Veroudering*

CVO-VU, Amsterdam. Thela Thesis, 1998, 209 pp.

ISBN 90 5170 464 x

Gezond en succesvol ouder worden zijn thema's die de laatste jaren bij beleidsinstanties en

wetenschappers hoog op de prioriteitenlijst staan. Zo startte NWO in 1998 een prioriteitenprogramma op dit gebied, en ook bij het vijfde kaderprogramma van de EU is dit een van de 'key actions'. In 1997 en 1998 was er een hausse aan congressen over dit onderwerp binnen Nederland en daarbuiten. Zo stonden deze onderwerpen onder andere centraal tijdens het jubileumcongres van TSG 'Succesvol Oud Worden' in oktober 1997 en het congres van NVG/NIZW/NIG 'Ouder Worden' een klein half jaar later. In oktober 1998 organiseerde de VU een symposium over veroudering. Tijdens dit symposium kwamen de drie belangrijkste aandachtsgebieden van de VU op het gebied van veroudering aan bod: chronische aandoeningen, zorg voor ouderen, de sociaal-culturele context en het emotioneel functioneren van ouderen. Doel van dit symposium was de breedte van de aandacht aan de VU voor veroudering en de realisatie van de mate van multidisciplinairiteit in de aanpak van de vraagstukken te laten zien. Dit boek vormt de weerslag van dit symposium in de vorm van een bundeling van alle presentaties. Als naslagwerk voldoet dit boek uitstekend. Per aandachtsgebied wordt het onderzoeksthema steeds kort toegelicht, waarna de presentaties volgen. Die presentaties worden weergegeven in de vorm van korte artikelen (die lijken korter dan ze zijn: door middel van een klein lettertype en een groot aantal regels op een pagina wordt veel informatie verstrekt). In totaal worden op deze manier 32 presentaties weergegeven. Voordeel ten opzichte van de naslagwerken van congressen is dat de samenvattingen hier uitgebreider zijn en aanknopingspunten geven voor een verdere verdieping in de onderwerpen. De eerste twaalf presentaties betreffen chronische aandoeningen bij ouderen en dan vooral

de etiologie, epidemiologie en diagnostiek van diabetes (type 2, ouderdomsuikerziekte), depressie, dementie en osteoporose. Jacqueline Dekker et al. rapporteren over diabetes en cardiovasculaire complicaties. In twee presentaties wordt over osteoporose gerapporteerd (door Paul Lips, Ellen Tromp en Saskia Pluijm). Twee presentaties gaan over depressie (vanuit algemeen gerontologisch perspectief Aartjan Beekman et al., en over sekseverschillen Carolien Sonnenberg et al.). De relatie tussen dementie en depressie komt in twee presentaties aan de orde (Mirjam Geerlings et al. ten aanzien van overlevingsduur en Anke Bouma en Elles Zwart over ziekte-inzicht en depressie bij Alzheimerpatiënten). Daarnaast zijn er een aantal presentaties die over dementie handelen: Jelicic et al. over geheugen en gezondheidsfactoren, Scheltens en Rombouts over detectie via MRI, Anke Bouma over gehoor via linker- dan wel rechteroor en Erik Scherder et al. over TENS, een methode waarmee het rust-activiteitritme van Alzheimerpatiënten zou kunnen worden verbeterd. Naast deze ziekte-specifieke onderwerpen behandelt Gerard Ligthart het begrip kwetsbaarheid, waarbij zowel fysiologische, psychologische als psycho-socio-economische kenmerken worden betrokken.

De volgende serie van acht presentaties gaat over zorg. Cees Jonker beschrijft nieuwe behandelmethoden voor de ziekte van Alzheimer. Rose-Marie Dröes geeft een overzicht van psychosociale zorginterventies bij demente ouderen. Evelyn Finnema et al. beschrijven een belevingsgerichte zorginterventie onder dementerenden. Een onderzoek naar de standaardisatie van de opname van patiënten in een verpleeghuis wordt beschreven door Miel Ribbe en Dinnus Frieters. Hetzelfde instrument voor opname is ook geë-

valueerd ten aanzien van het zorgproces en uitkomstmaten in termen van gezondheid. Hierover rapporteren Wilco Achterberg et al. Over de behandeling van pneumonie bij Alzheimerpatiënten rapporteren Jenny van der Steen-van Kampen et al. Gerrit van der Wal geeft een overzicht van de medische beslissingen rond het levenseinde. Roeline Pasmaan rapporteert over de frequentie van en omstandigheden waarin versterving voorkomt bij wilsonbekwame verpleeghuispatiënten.

De derde serie presentaties behandelt de sociaal-culturele context van het ouder worden. Dorly Deeg beschrijft de verschillen in ervaren gezondheid naar tijd en plaats. Over demografische veranderingen (burgerlijke staat, kinderen, opleiding, werk) in de levensloop van ouderen rapporteert Fleur Thomése. Gert Leene geeft de resultaten weer van een workshop over het toekomstig ouder worden gehouden onder 45-plussers. Ad Raaijmakers presenteert een geografisch informatiesysteem ontworpen voor de ruimtelijke planning van ouderenhuisvesting. Willem Goedhard geeft een overzicht van onderzoek naar veroudering en arbeidsgeschiktheid. Een onderzoek naar de effecten van sociale steun op de psychologische gezondheid van slachtoffers van ouderenmis-handeling wordt beschreven door Hannie Comijs et al.

Het laatste deel van het boek betreft zes presentaties over ouder worden in sociaal-emotioneel perspectief. Jenny de Jong Gierveld en Pearl Dykstra identificeren risicogroepen voor eenzaamheid onder ouderen. Over de relatie tussen religie en depressie rapporteren Arjan Braam et al. Ruud Bosscher beschrijft de competentieverwachtingen van ouderen ten aanzien van hun lichamelijk functioneren. Een onderzoek naar het voorkomen en de determinanten van emotionele vitaliteit wordt gepre-

senteerd door Brenda Penninx. Inge Bramsen en Henk van der Ploeg geven de stand van zaken weer van een longitudinaal onderzoek naar verwerkingsproblemen naar aanleiding van de Tweede Wereldoorlog. De laatste presentatie van het boek betreft een onderzoek naar de gevolgen van angst bij ouderen op hun dagelijks functioneren, welbevinden en gebruik van gezondheidszorg (door Edwin de Beurs et al.).

Uit veel presentaties blijkt een sterke band tussen de universiteit en de maatschappelijke praktijk. Voor iedereen die zich op een van deze terreinen bezig houdt met veroudering brengt dit boek veel aanknopingspunten.

Marja Tijhuis

Dagevos, Jaco. *Begrensde mobiliteit. Over allochtone werkenden in Nederland*

De overgrote meerderheid van de Turken en Marokkanen in Nederland is werkloos of arbeidsongeschikt. De kleine groep Marokkanen en Turken die in loondienst werkt, doet dat overwegend op een laag niveau. Vier vaak genoemde verklaringen voor de ongunstige sociale positie zijn het lage opleidingsniveau, gebrekkige beheersing van het Nederlands, niet-erkenning van kwalificaties uit het land van herkomst en discriminatie.

In zijn dissertatie gaat Dagevos op zoek naar alternatieve verklaringen. Hij grijpt daarvoor terug naar meer abstracte theorieën. In het eerste deel bespreekt en toetst hij de individualistische benadering. Terwijl de sociologen zich met hun statusverwervingsmodellen richtten op het bereikte beroepsniveau, kozen de economen met hun Human Capital theorie het

inkomen als te verklaren variabele. Dagevos wil beide benaderingen integreren en daar nog wat variabelen aan toevoegen om de totale verklaarde variantie te kunnen opvoeren. Helaas laat hij het sociale milieu weg, waardoor het onderzoek sociologisch minder interessant wordt.

Na lezing van dit eerste deel valt het moeilijk te zeggen of ons theoretisch inzicht is toegenomen, omdat voor elke etnische categorie apart een model wordt gepresenteerd. Door allerlei beperkingen van het voor secundaire analyse gebruikte databestand wordt het maken van goede vergelijkingen bemoeilijkt. Zo doet geslacht wel mee bij de Surinamers, Antillianen en Nederlanders, maar niet bij de Turken en Marokkanen omdat er te weinig Turkse en Marokkaanse vrouwen zijn onderzocht. Daarom had Dagevos beter ook bij de andere groepen modellen zonder die variabele kunnen presenteren. Ook had hij variabelen als de beheersing van de Nederlandse taal en sociaal kapitaal, die wel worden opgevoerd bij bepaalde allochtone groepen, in de definitieve vergelijkingsmodellen kunnen weglaten. Andere verklaringen voor de teleurstellende uitkomsten zijn de zwakke operationalisaties. Beheersing van het Nederlands is uiteindelijk gebaseerd op zelfrapportage en sociaal kapitaal wordt gelijk gesteld aan het aantal autochtone vrienden. Na de uitstekende bespreking van de meest bekende individualistische theorieën valt het empirische deel wat tegen.

In het volgende deel wordt nagegaan in hoeverre structurele variabelen een rol spelen. Hier kiest Dagevos onder andere voor de theorie van de gesegmenteerde arbeidsmarkt. De eerste aanzet tot deze theorie stamt reeds uit de negentiende eeuw. Het onderscheid tussen vakmensen en ongeschoolden herinnert aan het onderscheid tussen het gildensysteem en

de nijverheid. In de loop der tijden zijn de verschillen tussen de arbeidsmarkten verder uitgekristalliseerd en de arbeidsvoorwaarden in de secundaire sector sterk achterbleven bij die van de primaire sector. De gedachte is dat allochtonen vooral terechtkomen in de secundaire arbeidsmarkt, met alle nadelen van dien, zoals minder rechten, lagere inkomsten en een groot gebrek aan loopbaanperspectieven. Amerikaans onderzoek toont aan dat de segmentering extra versterkt wordt door discriminatie van de zwarte bevolking. Ook indien de kwalificaties vergelijkbaar zijn wordt in de primaire sector sterk de voorkeur gegeven aan leden van de dominante groepering. Leden van bepaalde minderheidsgroepen worden geweerd omdat ze qua levensstijl minder betrouwbare werknemers zouden zijn. Verder beschikken ze over minder functionele netwerken.

Dagevos bespreekt varianten van de segmenteringsbenadering en de interne arbeidsmarkttheorie op een kundige en kritische wijze. Zijn bezwaren zijn nogal groot, allereerst omdat onduidelijk is hoeveel segmenten er zijn en hoe die van elkaar zijn te scheiden. Zijn tweede grote bezwaar geldt de zwakke onderbouwing van de veronderstelde causale relaties. Dit alles weerhoudt hem er niet van verder onderzoek te doen naar enkele klassieke hypothesen, zoals: 1. Allochtonen zijn oververtegenwoordigd op de secundaire arbeidsmarkt; 2. Zij slagen er minder goed in door te stromen naar andere deelmarkten.

Het onderzoek stuit op enkele grote problemen. Cruciale variabelen ontbreken in het gebruikte databestand. Het segment waarbinnen de respondenten werken is niet bekend, doch wordt afgeleid uit hun beroepscode. In veel gevallen kan dat zonder enig bezwaar, omdat schoonmakers en huishoude-

lijk personeel probleemloos zijn te situeren in de secundaire sector. Bij winkelpersoneel is dat echter veel minder zeker. Met dit soort restricties in het achterhoofd lezen we dat Turken en Marokkanen inderdaad zijn oververtegenwoordigd op de secundaire markt, maar Surinamers en Antillianen niet. In lijn met andere onderzoeksuitkomsten dient de eerste klassieke hypothese dus te worden verfijnd tot 'Bepaalde groepen allochtonen zijn oververtegenwoordigd op de secundaire arbeidsmarkt.' Dagevos zoekt nadere verklaringen voor het verschil tussen de arbeidsmigranten en de postkoloniale migranten en vermoedt dat die te vinden zijn bij het verschil in voorkeur bij werkgevers, functionele netwerken en arbeidsoriëntaties. Ook ten aanzien van de tweede klassieke hypothese vindt Dagevos een gedifferentieer beeld. Turken en Marokkanen beschikken over de minst gunstige kwalificaties om over te stappen naar de andere deelmarkten. Vaak zijn ze al te oud voor zo'n overstap. De oververtegenwoordiging van Turken en Marokkanen heeft ook nadelige gevolgen voor hun inkomen. Het onderzoek levert verder op dat de mobiliteitspatronen van allochtonen veel gedifferentieerder zijn dan door de theorieën worden voorspeld.

Ontevreden met de tot nu toe behaalde resultaten vorst Dagevos verder. Hij stort zich voor de zoveelste secundaire analyse op een eerder door hem en een collega uitgevoerd onderzoek bij de rijksoverheid. Hier zijn ruim 750 werknemers geënquêteerd, waarvan er 56 ook nog eens een diepte-interview hebben ondergaan. De allochtone respondenten zijn voornamelijk van Surinaamse afkomst, zodat de uitkomsten niet generaliseerbaar zijn naar alle allochtonen. In dit onderzoek treft Dagevos geen verschil aan in ervaren mobi-

liteit en de ingeschatte kansen op verdere promotie. Toch heerst er onder de Surinaamse Nederlanders ontevredenheid, want ze zeggen wel meer belemmeringen te hebben ervaren. De laatste uitkomst rijmt niet zo goed met de eerste twee bevindingen, zo constateert de onderzoeker.

In een slotbeschouwing zet Dagevos alles nog eens op een rijtje aan de hand van een model van Veenman, waarin het individuele en het structurele niveau worden geïntegreerd en met elkaar verbonden door zogenoemde in- en uitsluitingsmechanismen. Dit heldere overzicht geeft een beeld van de verdiensten en de tekortkomingen van de individualistische en de structuralistische benadering. Dat er nog veel wetenschappelijk werk zal moeten worden verzet, is aan het eind van deze dissertatie goed duidelijk geworden.

Juist door de vele kwaliteiten die deze dissertatie heeft, bekruipt de lezer toch een gevoel van teleurstelling. Er had misschien meer ingezeten indien de onderzoeker minder had gewild. Dagevos heeft theoretisch een belangrijke en nuttige synthese tot stand willen brengen door twee theoretische kampen met elkaar te verzoenen. Dit heeft hij willen onderbouwen met behulp van secundaire analyses van twee empirische onderzoeken. Theoretische vernieuwing is echter uitgebleven en empirische doorbraken zijn niet tot stand gekomen. Wellicht is Dagevos slachtoffer geworden van de secundaire arbeidsmarkt binnen de wetenschap waar mensen vooral zijn aangewezen op promoveren op secundaire analyses. Als die databronnen onvoldoende informatie bevatten is het analytisch armoe troef. Het is niet de eerste keer dat ik bij het lezen van dissertaties het gevoel krijg dat promoveren op basis van zelf verzamelde data meer kansen op succes biedt en voor de betrokkene meer voldoening ople-

vert. Misschien een aardige stelling voor een wetenschappelijk debat?

Mart-Jan de Jong

Stokvis, Ruud, *Concurrentie en beschaving; ondernemingen en het commercieel beschavingsproces*

Amsterdam: Boom, 1999, 248 pp.
ISBN 90 5352 461 4

In het sociologische vocabulaire heeft het begrip concurrentie geen prominente betekenis en economen zullen niet gauw het begrip beschaving in de mond nemen. Een boek dat beide zaken met elkaar verbindt, prikkelt dan ook de economisch-sociologische verbeeldingskracht. Ruud Stokvis beweegt zich met zijn studie inderdaad op het terrein van de economische sociologie, meer in het bijzonder waar deze tak van sociologie is geïnteresseerd in de wijze waarop ondernemingen al concurrerend, samenspannend en samenwerkend de maatschappij beïnvloeden. In zijn boek wordt onderzocht 'welke invloed is uitgegaan van de ontwikkeling van ondernemingen op het ontstaan van nieuwe maatschappelijke verhoudingen, zonder dat er wordt verondersteld dat dit de enige invloed is. Voor zover die invloed gekenmerkt wordt door het ontstaan van nieuwe vormen van sociale beheersing en zelfbeheersing, is er sprake van een beschavingsproces' (bladzijde 20). Uit opzet en terminologie maak ik op dat Stokvis zich laat leiden door Elias' civisatiethorie.

Het boek is opgebouwd uit vijf onderdelen. Het eerste hoofdstuk behandelt de concurrentiestrijd die wezenlijk is voor de ondernemingswijze productie van goederen en dien-

sten. Concurrentie is niet vanzelfsprekend, maar moet voortdurend bewaakt en gestimuleerd worden door de overheid. Adam Smith wees al op de neiging van ondernemers om samen te spannen. Die neiging is er nog steeds, getuige de introductie hier in dit land van een Mededingingsautoriteit die het concurreren op peil moet houden. Soms kunnen weerstanden tegen concurrentie uitlopen op pogingen om het verschijnsel stelselmatig uit te schakelen. Denk aan de staatsocialistische economie waarin geen plaats was ingeruimd voor het concurrentiemechanisme. Aan de hand van het werk van Joseph Schumpeter behandelt Stokvis de theorie en tragisch afgelopen praktijk van de socialistische economie. Naar het inzicht van diezelfde Schumpeter is ondernemen niet alleen een kwestie van concurreren maar ook van innoveren, dat wil zeggen leiding geven aan het introduceren van vernieuwingen.

Het tweede hoofdstuk gaat dan ook over ondernemers en hun innoverend vermogen. Dé ondernemer bestaat niet meer. Zeker in grote ondernemingen is de eigenaar-ondernemer immers vervangen door professionele managers. In het slechtste geval passen die managers alleen maar op de winkel, in het beste geval putten zij zich uit om met vernieuwingen (producten, productieprocessen en dergelijke) voor de dag te komen. Dat is ook precies wat we zien gebeuren wanneer de zoveelste generatie computer op de markt verschijnt en er nóg leniger moet worden geproduceerd. Maar we moeten ons van die vernieuwingsmissie ook weer geen overdreven voorstelling maken. Stokvis herinnert in dit verband aan de historische uitspraak van Alfred Sloan (de manager die General Motors destijds tot wereldklasse bracht), dat het uiteindelijk doel van ondernemen is om geld te

verdienen en niet alleen om producten (zoals auto's) op de wereld te zetten.

Hoofdstuk drie gaat over monopolisering, dat wil zeggen de manieren waarop ondernemingen exclusieve rechten proberen te verwerven op bronnen van inkomen en macht. Denk bijvoorbeeld aan geheimhoudings- en spionagepraktijken, aan octrooien of aan de introductie van standaarden (breedte van spoorrails, afmetingen van containers, 'compatibility' van computers en besturingsprogramma's enzovoort). Allemaal strategieën om de concurrentie dwars te zitten en de winst van vernieuwingen voor zichzelf te houden.

Ondernemers worden geacht leiding te geven aan innovaties. Niet zelden zijn dat technische vernieuwingen. Hoofdstuk vier behandelt daarom de sociogenese van het uitvinden. Van oudsher is het de staat die dat uitvinden stimuleert. Dat is ook de reden waarom China patent heeft op zoveel historische vindingen (kompas, papier, boekdrukkunst, buskruit enzovoort). Maar na de tijd die we hier de Renaissance noemen, is daar de klad in gekomen en heeft het Westen de leiding in het technologische ontwikkelingsproces overgenomen. Behalve aan de verstarring in China besteedt de auteur aandacht aan de Westerse commercialisering van het uitvinden, aan de toegenomen interactie tussen wetenschap en techniek en aan legendarische figuren zoals Edison die uitvinder én ondernemer zijn.

Omdat de vraagstelling van Stokvis een invloed van de concurrentiestrijd op het civilisatieproces in ontwikkelde landen veronderstelt, is het laatste hoofdstuk gewijd aan het commercieel beschavingsproces. Ondernemen is dan zoveel als beschaven, bijvoorbeeld in de zin van het disciplineren van werknemers. In de geschiedenis van het kapitalisme zien we inderdaad dat ondernemers de arbeiders met straffe hand

dwingen om op tijd te komen en hun dranklust te beteugelen. De domesticatie van de arbeider heeft een voortzetting gevonden in het wetenschappelijk management (Taylor) en in de pacificatie van stakingsgedrag. En misschien, voeg ik daaraan toe, is de beheersing van ongewenste intimiteiten een moderne verschijningsvorm van dat domesticatieproces.

Wat vind ik van dit boek? Waar veel sociologen met een grote boog om economische onderwerpen heenlopen, verdient Stokvis complimenten voor de moed en moeite om beide disciplines bij elkaar te brengen aan de hand van de concurrentiestrijd. Met dit boek heeft hij dan ook een vergeten hoofdstuk uit de economische sociologie geschreven. Wat beter uit de verf had mogen komen, is het commercieel beschavingsproces. Vatten we beschaving, trouw aan Elias, op als een proces van emotionele (zelf-)beheersing, dan is het een gelukkige gedachte om behalve de staat ook de onderneming als beschavende instantie op te vatten. Hoe dat in zijn werk gaat, is af te lezen uit de bovengenoemde domesticatie van de arbeider. Maar neem nou de wilde koop- en kredietlust die de commercie bij consumenten ontketent. Is dat niet het tegendeel van beschaving? Ik had daar wel meer over willen lezen.

Hans van de Braak

Hoogerwerf, A., *Geweld in Nederland*

Assen: Van Gorcum, 1996, 155 pp. ISBN 90 232 3147 3

Nederland is – ook al nam het criminele geweld de laatste twee decennia sterk toe – nog steeds naar verhouding gewelddoos. Politiek

geweld is zelfs vrij onbelangrijk. Dit besef valt te leren uit het korte boek dat de politicoloog Hoogerwerf onlangs schreef over geweld in Nederland. Het is bijzonder dat crimineel en politiek geweld in een zelfde verhandeling aan de orde komen. De omvang van de eerste soort geweld is vele malen groter dan die van de tweede, maar de dreiging die van de laatste uitgaat lijkt groter te zijn. Waarom eigenlijk? Verder is instrumenteel geweld, zoals diefstal met geweld, de laatste decennia spectaculair gestegen. Impulsief geweld neemt eerder af. Zo men wil kan men hierin een groei van zelfbeheersing zien: weloverwogen gebruik van geweld om geld en goederen te stelen neemt toe.

Na een op zich niet zo systematische vergelijking van de mate van verschillende soorten geweld in Nederland met die in andere landen en enige aandacht voor trends, komt de auteur met een vijftal verklaringen voor variaties in geweld. De vijf verklaringen worden elk in een afzonderlijk hoofdstuk besproken in het licht van het empirisch onderzoek dat is verricht. Alle vijf worden min of meer bevestigd. Het gaat achtereenvolgens om de verklaring van geweld als gevolg van een cultuur die een premie zet op geweldgebruik, als resultaat van een samenleving waarin grote culturele verschillen bestaan, of als effect van gebrek aan cohesie, het bestaan van ongelijkheid en de afwezigheid van legitimiteit van de staat en zijn beleid.

Het probleem hoe geweld te verklaren blijkt dus een relatie te hebben met de drie hoofdproblemen van de sociologie, te weten het cohesievraagstuk, dat van de ongelijkheid en het rationaliseringsprobleem. Met gemak zijn in de vijf genoemde verklaringen de drie belangrijkste sociologische tradities te herkennen van het functionalisme (de eerste drie verklaringen), het historisch materialisme (de

vierde) en de interpretatieve richting (de vijfde). Wat ontbreekt is expliciete aandacht voor de rationele-keuzesociologie, een traditie die al vroeg wortel heeft geschoten in de criminologie en die de laatste decennia opnieuw bijdragen levert aan de verklaring van crimineel geweld door te wijzen op factoren als gelegenheid, veronderstelde pakkans en strafzwaarte. Ook de vraag naar het relatieve belang van de vijf verklaringen komt niet ter sprake.

In de bespreking van de houdbaarheid van de verschillende verklaringen wordt weinig aandacht besteed aan de sterkte van de verschillende afzonderlijke onderzoeken. Uit andere studies is gebleken dat de relatieve bruikbaarheid van de diverse indicatoren van geweld en bronnen van gegevens systematisch uiteenloopt. Het is ook bekend dat de correlatie tussen gegevens uit diverse bron veelal sterk te wensen over laat, zelfs indien het om ernstige geweldsdelicten gaat.

Het hoofdstuk dat daarna volgt over de gevolgen van geweld voor de slachtoffers, de daders en de maatschappij is belangwekkend. Geweldsmisdrijven lijken bijvoorbeeld eerder tot blijvende economische en psychische schade bij de slachtoffers te leiden dan tot fysieke schade (in meer dan 80% van de gevallen is er geen lichamelijke letsel). Personen afkomstig uit etnische minderheden blijken een veel grotere kans te hebben om slachtoffer te worden van een gewelddadig misdrijf dan zogenaamde autochtonen. Turken hebben maar liefst zeven keer zo veel kans om slachtoffer te worden van een geweldsmisdrijf.

Het boek eindigt enigszins plichtmatig met hoofdstukken over de morele beoordeling van geweld en over beleid dat geweld tegengaat. Deze kwesties vereisen waarschijnlijk meer bladzijden dan de ruimte die de auteur ervoor heeft. Zo zou een bespreking van bestaand

evaluatieonderzoek van gevoerd beleid tegen geweld aan bod moeten komen.

Ook al heb ik in het bovenstaande enkele kritiekpunten aangeroerd en volgen hierna nog enkele, ik vind dat Hoogerwerf al met al in amper 130 pagina's tekst een heldere inleiding tot en een eerste overzicht van de studie van geweld in Nederland heeft geschreven. Gezien de kwaliteit van het geschrevene is het eigenlijk jammer dat de auteur niet een dikker boek heeft kunnen of willen schrijven. Nu ontbreekt een bespreking van enkele kwesties die het analyseren waard zijn of die niet mogen ontbreken in een boek over geweld in Nederland.

Zo stipt de auteur enkele interessante alternatieve verklaringen aan maar vervolgt ze dan niet verder. Hij noemt bijvoorbeeld veranderingen in de demografische samenstelling van de bevolking als een mogelijke oorzaak voor variaties in gewelddadigheid. Deze hypothese zou echter weerlegd worden in het geval van Nederland: het aantal jonge mannen – zij plegen overal op de wereld het meeste geweld – neemt af, terwijl het crimineel geweld groeit. Ook de wetenschap dat het grootste aantal gewelddadigheden gepleegd wordt door een kleine groep mensen prikkelt de nieuwsgierigheid naar de achterliggende oorzaken. Is het lust aan geweld, heeft het anderszins voordelen of wat?

Sterker gemist wordt een bespreking van de vraag waarom het niveau van politiek geweld in de Nederlandse samenleving naar verhouding zo laag is (na de Tweede Wereldoorlog vielen slechts dertien doden door politiek geweld, en wel in de jaren zeventig tijdens de Molukse gijzelingen). Vreemd is dat het boek geen enkele verwijzing bevat naar de Tweede Wereldoorlog en met name naar de jodenvervolgving in Nederland die in verhouding tot die in andere landen bijzonder veel slachtof-

fers kostte. Ook de politionele acties van het Nederlandse leger daarna in Indonesië komen niet in het boek voor. Het lot van politieke vluchtelingen in Nederland hoort mijns inziens thuis in een boek over geweld in Nederland.

Ten slotte, het door de politicoloog Hoogerwerf geschreven boek toont dat de criminologie als vak in Nederland terug is van weggevoerd, of althans hard op weg is daarheen. Een optimistische duiding zou zijn dat overheidsbeleid wel een academisch vak kan afschaffen, maar niet zijn wetenschappelijke problemen, een minder gunstige interpretatie is dat het toenemend geweld in Nederland zo'n groot maatschappelijk probleem is geworden dat de overheid weer aandacht heeft voor criminologische kwesties.

Henk Flap

Nuijten, M., *In the name of the land. Organization, transnationalism, and the culture of the state in a Mexican ejido*

Dissertatie Landbouwuniversiteit Wageningen, 1998, 407 blz.

ISBN 90 5485 976 8

Na de Mexicaanse Revolutie van het begin van deze eeuw werden stukken grond in bezit gegeven aan groepen boeren die het land individueel mochten bebouwen. Vaak vielen de uitgegeven gronden, de *ejidos*, onder een gehele dorpsgemeenschap. De vanaf ongeveer 1920 uitgegeven *ejidos* betekenden sindsdien bestaanszekerheid voor de kleine boeren, mede doordat de grond eigendom van de staat bleef en dus niet verkocht of beleend kon worden.

In 1992 werd het ejido-stelsel officieel gewijzigd en daarmee in feite afgeschaft. Met *In the name of the land* is een studie verschenen over Mexicaanse ejidatarios die een fascinerend beeld geeft van de manier waarop deze boeren met elkaar omgaan, hoe zij hun bestaan organiseren en welke rol de overheid daarin speelt. Dat de werkelijkheid niet altijd spoort met de wet, in dit geval Artikel 27 van de Grondwet van 1917, is op zich natuurlijk niet opmerkelijk. Monique Nuijten geeft hiervan in haar boek over het reilen en zeilen van de ejido La Canoa (in Jalisco, West-Mexico) in de jaren dertig tot de jaren negentig tal van voorbeelden, zoals bijvoorbeeld het verpachten of zelfs de illegale verkoop van grond aan andere dorpingen. Niets bijzonders in Mexico, dit kwam overal voor. Zoals ook het omzeilen van de spelregels voor het besturen en controleren (op naleving van diezelfde spelregels) overal voorkwam. Corrupte praktijken op alle niveaus droegen bij tot ondoorzichtige, om niet te zeggen chaotische, toestanden. Althans, dat is het gebruikelijke beeld. Monique Nuijten laat echter in dit, niet in het minst ook wat de theoretische kant betreft interessante, werk zien dat in die chaos orde te ontdekken valt, of misschien kunnen wij beter ordening zeggen. Zij onderzoekt niet de organisatie als vaststaand gegeven, maar de informele georganiseerdheid die in steeds wisselende vormen gestalte krijgt; organisatie als proces, misschien wel enigszins te vergelijken met de opvattingen van Raymond Firth over georganiseerdheid, in de jaren dertig. Bij Nuijten wordt deze georganiseerdheid echter als steeds wisselende en dus dynamische processen levendig beschreven en knap geanalyseerd. Zij toont ons de krachtenvelden waarbinnen en waaromheen zich strijd om de schaarse of beperkte middelen afspeelt en maakt de dynamiek van de krachtenvelden

duidelijk. Dat de bestaande wetgeving niet strikt nageleefd wordt spreekt vanzelf en toch worden de wetten niet volledig terzijde geschoven. Zij vormen de randvoorwaarden voor het functioneren van de ejido en worden nu eens met enthousiasme aangehaald, dan weer met evenveel enthousiasme genegeerd, voorzover mogelijk. Kostelijke case-studies illustreren dit.

De rol van de staat, in de bestaande literatuur over het algemeen als ondoorzichtig maar wel vanzelfsprekend en streng dirigerend gezien, blijkt gecompliceerder te zijn. De boeren proberen gebruik te maken van de overheid en van de wetgeving, maar als dat niet lukt krijgt het wantrouwen tegen alles wat met de staat te maken heeft de overhand. De schrijfster behandelt de staat niet als een institutie of een organisatie maar ziet hem, in navolging van Abrams, als het idee dat mensen, in dit geval de ejidatarios, erover hebben. Dit idee wordt in stand gehouden door allerlei middelen, zoals interpretatie van uitspraken of gehanteerde symbolen (stempels of kadastrale kaarten, bijvoorbeeld), bij elkaar de cultuur van de staat vormend. Naast het 'idee van de staat' en 'de cultuur van de staat' plaatst zij dan nog 'de bureaucratische hoop-genererende machine'. Het hoopkwekende staatsapparaat maakt dat de ejidatarios na een negatieve ervaring steeds weer met optimisme opnieuw beginnen, onder nieuwe leiders of met nieuwe advocaten, met nieuwe voorwaarden en nieuwe beloften en met terzijdeschuiving van hun cynisme. Later, als de nieuwe realiteit niet beter blijkt dan de oude, zullen zij zelf weer lachen om hun eigen domheid.

Monique Nuijten heeft voor haar dissertatie terecht een 'cum laude' gekregen. Het voortreffelijk geschreven boek verdient een mooie handelsuitgave en bovenal verdient het gelezen

te worden. Niet alleen door diegenen die geïnteresseerd zijn in Mexico, de ejido of het weer oplevende peasant-debat; ook voor ontwikkelingssociologen is dit zonder meer verplichte kost. En, niet in de laatste plaats, zeker ook dient het gelezen te worden door degenen die belangstelling hebben voor de meestal onzichtbare processen van sociale organisatie waarin dit boek zoveel inzicht verschaft.

Dick Papousek